

УДК 37.3.2.06:316.362.1-055.52-055.62]:159.96](045)

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-1-8>

ПОРУШЕННЯ В СИСТЕМІ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ БЕЗПОРАДНОСТІ В ДІТЕЙ

Дудник Оксана Андріївна,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ORCID ID: 0000-0003-3856-7443

Стаття присвячена аналізу дитячо-батьківських відносин як чинника формування безпорадності в дітей молодшого шкільного віку.

Упродовж багатьох років проблема дитячо-батьківських відносин, сім'ї та її впливу на особистість дитини залишається незмінно актуальною. Сім'я як перший інститут соціалізації особистості впливає на формування та модифікацію соціальних настанов, а також на вибір стратегії адаптивної поведінки. У сім'ї закладається той життєвий сценарій, на основі якого особистість діє в суспільстві, а проблеми, що виникають у неї, полягають насамперед у дитячо-батьківських стосунках.

Однак реалії нашого сьогодення безпосередньо впливають на сім'ю, знижують її виховний потенціал, прямо чи опосередковано сприяють формуванню в дітей різних особистісних деформацій, часто діти, маючи хороший потенціал, не проявляють активності, не мають бажання або нездатні справлятися з реальними життєвими труднощами, втрачають віру в успіх – цей феномен відомий у психології як навчена безпорадність. Безпорадність формується в онтогенезі під впливом різних чинників. Найбільш важливими з них є порушення в системі сімейних взаємин: несприятливий психологічний клімат у сім'ї, бездоглядність у сім'ї, різні типи неправильного сімейного виховання та стилі батьківської поведінки.

Основним діагностичним методом дослідження було тестування. З метою діагностики панівних тенденцій ставлення до дитини та стилів сімейного виховання були використані «Тест-опитувальник батьківського ставлення», методика «Стратегії сімейного виховання». Для визначення переважних емоційних станів школярів, що є складниками симптомокомплексу безпорадності, використано методика «Самооцінка емоційних станів».

За результатами емпіричного дослідження можна зробити висновок, що найвищі показники тривожності, втоми, пригніченості та безпорадності притаманні дітям із сімей з авторитарним, індіферентним і чітко не визначеним стилем виховання. У ставленні до дітей у таких сім'ях спостерігається емоційне неприйняття, відсутність підтримки, непередбачуваність реакції батьків на поведінку дитини, надмірний контроль.

Ключові слова: навчена безпорадність, молодший школяр, стиль виховання, батьківське ставлення, дитячо-батьківські відносини.

Dudnyk Oksana. Violations in the child-parent relationship system as a factor in the formation of helplessness in children

For many years, the problem of child-parent relations, the family and its influence on the child's personality has remained unchanged. The family, as the first institution of socialisation, influences the formation and modification of social attitudes, as well as the choice of adaptive behaviour strategies. The family lays down the life scenario on the basis of which a person acts in society, and the problems that arise in it are primarily in child-parent relations.

However, the realities of our time directly affect the family, reduce its educational potential, directly or indirectly contribute to the formation of various personality deformations in children; often children with good potential are inactive, unwilling or unable to cope with real life difficulties, and lose faith in success – this phenomenon is known in psychology as learned helplessness. Helplessness is formed in ontogeny under the influence of various factors. The most important of these are disorders in the system of family relationships: unfavorable psychological climate in the family, family neglect, various types of improper family upbringing and parenting styles.

The main diagnostic method of the study was testing. In order to diagnose the dominant tendencies of attitudes towards the child and family upbringing styles, the "Parental Attitude Test" and the "Family Upbringing Strategies" methodology were used. To determine the predominant emotional states of schoolchildren, which are components of the helplessness symptom complex, the "Self-assessment of emotional states" methodology was used.

Based on the results of the empirical study, it can be concluded that the highest rates of anxiety, fatigue, depression and helplessness are inherent in children from families with authoritarian, indifferent and clearly

undefined parenting styles. The attitude towards children in such families is characterised by emotional rejection, lack of support, unpredictability of parents' reactions to the child's behaviour, and excessive control.

Key words: *learned helplessness, primary school student, parenting style, parental attitude, child-parent relations.*

Вступ

Вплив сім'ї на дітей відбувається повсякденно та невинно. Нині ніхто з учених, які цікавляться проблемами соціальної психології, не сумнівається в необхідності сім'ї для розвитку дітей. Суспільне виховання неспроможне замінити сімейного, оскільки вирішальну роль у становленні особистості відіграє не дидактика, а та специфічна психологічна атмосфера, що створюється подружжям, батьком і матір'ю, відносинами між старшим і молодшим поколіннями в сім'ї.

Важливим у розвитку дитини є значущий дорослий, на якого дитина рівняється, намагається наслідувати його в усьому. Розвиток особистості дитини здійснюється переважно в сім'ї і залежить від стилю виховання батьків. Від того, як буде відбуватись виховання на перших стадіях розвитку людини, значною мірою залежать майбутні ціннісні орієнтації молодшої особистості, яка входить у життя.

Проблему сімейного виховання та його впливу на дитину вивчали науковці багатьох галузей педагогіки, психології, соціальної роботи, психотерапії тощо. Сім'ю як первинний чинник соціалізації та виховання досліджували такі вчені, як С. Русова, І. Франко, Г. Ващенко, О. Лубенець, С. Мосієнко, Б. Грінченко, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, Л. Виготський, Б. Ананьєв, О. Барвінський, О. Волкова, А. Капська, О. Бондарчук і багато інших вітчизняних і зарубіжних науковців.

Складні соціально-економічні, політичні умови сьогодення впливають на сім'ю та знижують її виховний потенціал, що прямо чи опосередковано сприяє формуванню в дітей різних особистісних деформацій. Трапляється так, що діти, маючи хороший інтелектуальний потенціал, не виявляють активності ні в навчанні, ні у спілкуванні з однолітками, пасують перед реальними життєвими труднощами, занепадають духом і навіть впадають у депресію. Цей феномен, широко відомий у зарубіжній психології, дістав назву навченої безпорадності [3].

Уперше безпорадність (*Hilflosigkeit*) як психологічний феномен описав З. Фрейд. Концепція навченої безпорадності (*learned helplessness*) як самостійного феномену була запропонована на початку 70-х рр. американським психофізіологом Мартіном Селігманом. Основоположники теорії безпорадності (Б. Овемайер, М. Селігман, Л. Абрамсон, Дж. Тісдейл) розглядали навчену безпорадність як стан, що виникає як реакція на неконтрольовані, переважно негативні події. Теорія навченої безпорадності М. Селігмана отримала своє продовження у працях зарубіжних і вітчизняних дослідників (Х. Хекхаузен, Л. Джейкокс, Ю. Куль, Д. Цирінг, М. Батурін, Л. Рудіна, Л. Малімон, Т. Дучимінська, І. Зарубінська, В. Попов) [2].

Методи та дослідження

Роль сім'ї у становленні особистості дитини надзвичайно цінна. Здатність долати значні перешкоди має вирішальне значення для комфорту. Чим більше людина працює над собою в цьому напрямі, тим легше їй долати пов'язані із цим страхи, сумніви та невпевненість. Долаючи труднощі та перешкоди, які виникають на шляху, людина неодмінно стає сильнішою. Вона знаходить у собі додаткові ресурси для досягнення. Щоб навчитися справлятися з бідною, потрібно розвинути необхідні навички, але формування сильної особистості відбувається тоді, коли людині доводиться долати багато перешкод, коли невдачі чергуються з успіхом [6].

Виховати впевнену в собі особистість, яка вміє піклуватися про себе й інших – мета кожної сім'ї та навчального закладу у вихованні дитини. На жаль, з різних причин дитину привчають до безпорадності, це має короткострокові та віддалені наслідки, які заважають дитині здобути самостійність, здатність досягати кращих результатів і самостійно ухвалювати рішення.

Навчена безпорадність проявляється як нездатність або небажання людини справлятися зі складними ситуаціями, оскільки зміцнилося переконання, що обставини неможливо змінити [3].

Автор теорії навченої безпорадності М. Селігман називає вік людини, коли вона найбільш схильна до формування навченої безпорадності, це вік до восьми років. Учений також називає дві можливі причини формування безпорадності, які пов'язані безпосередньо з дитинством та молодшим шкільним віком [11].

Вирішальний вплив на формування самооцінки в молодшого школяра мають два чинники: по-перше, це ставлення навколишні до нього, а по-друге – усвідомлення самою дитиною особливостей своєї діяльності та її результатів. Зрозуміло, що таке усвідомлення не з'явиться саме собою. Батькам, вихователям, учителям треба вчити дитину бачити та розуміти себе, учити координувати свої дії з діями інших людей, узгоджувати свої бажання з бажаннями та потребами оточення. Інакше кажучи, на близьких і значущих для дитини дорослих лежить завдання дати їй знання та вміння орієнтуватися не тільки у світі, але й у собі [1]. Звідси ми можемо зробити висновок про величезну роль таких дорослих у житті дитини, особливо коли в дитини проявляються ознаки навченої безпорадності.

Наслідки вибору батьками невдалого стилю виховання можуть проявлятися в поведінкових розладах дитини, проблемах у спілкуванні та соціалізації, проблемах емоційного характеру, нездатності до самореалізації та/або поганій успішності у школі. Причини синдрому нереалізованості дитини – розпещеність і надмірна жалість з боку батьків, вихваляння дитини, «читання моралі». Негативний вплив на особистість дитини має батьківська конкуренція, коли обидва батьки не мають спільних вимог або батьки конфліктують один з одним і використовують дитину в ім'я власних інтересів. Надмірно високі або нереалістичні вимоги батьків, критика та приниження дитини також негативно впливають на її особистість, творчі здібності та самореалізацію [6].

Різні форми поведінки в разі навченої безпорадності включаються неусвідомлено, без вибору стратегії та тактики поведінки. Усі ці форми поведінки можуть змінювати одна одну із закінченням ресурсів. Стан навченої безпорадності є причиною виникнення залежностей, психосоматичних захворювань, стресів [5].

Величезна роль у формуванні навченої безпорадності належить сім'ї, типу виховання, дитячо-батьківським відносинам. Діти, у яких батьки мали схожий синдром, і діти, батьки яких його не мали, виховувалися зовсім по-різному. Причому в батьків, які були схильні до навченої безпорадності, спостерігається нестійкий стиль виховання. Також помічено, що батьківське та материнське виховання має різний вплив на формування навченої безпорадності [9; 11].

Матері «безпорадних дітей» більшою мірою потурають своїм дітям, ніж матері самостійних дітей, причому роблять вони це, не замислюючись про наслідки, перетворюють їхні бажання на головну мету, а необхідність цього стилю виховання пояснюють неповторністю дитини, бажанням дати їй те, чого вони не мали в дитинстві.

Батьки ж «безпорадних дітей», навпаки, значно менш схильні до необдуманих дій щодо своїх дітей, ніж батьки дітей без навченої безпорадності, батьківське потурання дитина сприймає як заохочення до самостійності, тоді як материнське потурання пригнічує самостійність [6].

Обом батькам властива проєкція на дитину тих небажаних якостей, які вони самі мали. У такому разі обоє батьків схильні бачити особистісні риси, наявність яких вони заперечують у собі. Вони «присуджують» дитині нібито негативні ролі, щоб переконати себе в тому, що в них самих цих якостей немає. Батьки стають упевненими в тому, що їхня дитина є «невиправною», що вона така «за своєю природою». Дитина може намагатися догодити батькам, поводитися іншими способами, але оскільки батьки впевнені в тому, що змінитися вона не може і не хоче, їхня реакція залишається незмінною. Дитина суб'єктивно починає втрачати контроль над тим, що відбувається, а це вже передумова для формування синдрому навченої безпорадності [11].

Щоб досягти стану благополуччя, який визначає правильний психічний і соціальний розвиток, дитина повинна відчувати любов, турботу, тепло, що батьки отримують задоволення від дитини, приймають її такою, якою вона є, незалежно від того, відповідає вона очікуванням батьків чи ні. Втрата почуття захищеності виникає, коли емоційний контакт із близькими незадовільний або взагалі порушується.

Сім'я повинна давати дитині можливість задовольнити ще одну з її основних потреб – потребу в самореалізації, задоволення цієї потреби в дитини сприяє розвитку, самостійності, активності, творчості [7].

Батьки повинні поважати дитину, розвивати в неї почуття гідності, оскільки цим вони розвивають у неї впевненість у собі, адекватну та здорову самооцінку. Формування правильної самооцінки базується в основному на судженнях інших людей, особливо батьків. Тож, якщо батьки створюють у дитини відчуття, що її не люблять, критикують, принижують, недооцінюють, таке ставлення до дитини може призвести до заниження самооцінки та її невіри у власні сили. Тому важливо поважати зусилля дитини та правильно оцінювати її поточні можливості. Це гарантує, що дитина матиме впевненість у собі [8].

Дитина навчається безпорадності, якщо батьки позбавляють її самостійності, пошуку своїх рішень, ініціативи. Таких батьків можна розділити на дві групи:

– надто критичний дорослий: «результат не досить хороший»; «ти робиш неправильно»; «знову не зрозумієш»; «ти невдаха», «я знаю, що в тебе не вийде! Потрібно було попросити мене» тощо;

– турботливий дорослий: «дай я зроблю це за тебе»; «ти ще малий», «дивись, як це треба робити»; «може, краще не пробувати – може, не вдасться».

Безпорадність із більшою ймовірністю формується в сім'ях, де є чотири типи сімейного виховання: панівна гіперпротекція, підвищена моральна відповідальність, жорстоке поведіння та непослідовність виховання.

Результати. Дослідження впливу сім'ї на формування безпорадності особистості проводилося серед учнів четвертого класу та їхніх батьків. Загальна кількість респондентів – 60 осіб, 30 дітей і 30 батьків (мати або батько респондента).

Для визначення панівних тенденцій ставлення до дитини нами використано «Тест-опитувальник батьківського ставлення» Варги – Століна.

За результатами діагностики емоційного ставлення до дитини (шкала «прийняття – відторгнення») ми з'ясували, що у 68% батьків, тобто в більшості опитаних домінують середні показники. Таке ставлення характеризується мінливістю, немає крайніх варіантів прийняття чи відторгнення. Це може залежати від багатьох чинників, різноманітності та значущості ситуації. Батьки можуть не відчувати до дитини негативних почуттів, але й прийняти її такою, якою вона є, теж не завжди можуть.

Емоційне відторгнення у 15% батьків – несприятливий факт, оскільки поєднання емоційного неприйняття з відсутністю підтримки, ігноруванням потреб дитини нерідко проявляється в жорсткому поведінні з дитиною.

В умовах емоційного відторгнення формуються риси недовіри до себе та занижена самооцінка, що є одним із показників безпорадності особистості. Інакше кажучи, порушення задоволення емоційних потреб дитини з боку батьків призводить до зниження в дитини самооцінки, розвитку недовіри до себе та невміння керувати ситуаціями. Відсутність у батьків прагнення контролювати потреби дитини в поєднанні з іншими порушеннями сімейного виховання призводить до формування безпорадності особистості.

У 2/3 опитаних батьків ставлення до дитини характеризується ситуативністю, непостійністю, використовуються різні методи виховання. В одних ситуаціях вони можуть бути ефективними, а в інших завдавати шкоди. Тому варто переглянути свої позиції стосовно дітей, змінити свій погляд на дитину. Нестабільність сімейних стосунків проявляється в неперед-

бачуваності реакції батьків на поведінку дитини, невизначеності виховних пріоритетів, норм і принципів. Дитина неспроможна передбачити розвиток ситуації, отже, вплинути на неї, що призводить до зростання тривожності та недовіри до себе. Ці чинники, у свою чергу, переростають у симптомокомплекс безпорадності особистості.

Подальший аналіз отриманих результатів за шкалами «кооперація», «симбіоз», «авторитарна гіперсоціалізація» та «маленький невдаха» дав нам можливість скласти загальне уявлення про панівний тип батьківського ставлення (рис. 1).

За шкалою «кооперація» визначено найменший відсоток серед опитаних. Лише 8% батьків виявляють щирий інтерес до того, що цікавить дитину, високо оцінюють її інтелектуальні та творчі здібності, відчувають гордість за неї, заохочують її самостійність та ініціативу, намагаються бути з нею на рівних, урахувати її думку.

Найбільший відсоток спостерігається за шкалою «симбіоз», у 36% батьків переважає прагнення симбіотичних відносин. Батьки відчувають себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі її потреби, захистити від труднощів і неприємностей життя. Дитина здається маленькою та беззахисною, тому батьки постійно відчувають тривогу за неї. Добровільно ніколи не дозволять дитині бути самостійною.

У 33% батьків у відносинах із дітьми діагностувалась «авторитарна гіперсоціалізація». Від дитини вимагають дисципліни та дотримання всіх вимог. Батьки намагаються в усьому нав'язати свою волю, не можуть прийняти думку дитини. За вияв своєї думки дитину карають. Добре знаючи дитину, її індивідуальні здібності, думки, почуття, батьки вимагають від неї соціального успіху. Вимоги до дитини зазвичай дуже високі; вони не відповідають здібностям дитини і не тільки не сприяють повноцінному розвитку її особистості, але, навпаки, становлять ризик психічної травми.

Для 23% опитаних батьків характерний тип відносин «маленький невдаха». Цю групу батьків характеризує прагнення інфантилізувати дитину, приписати їй особисту та соціальну неспроможність. Батьки бачать дитину молодшою порівняно з реальним віком. Інтереси, захоплення, думки та почуття дитини здаються батькам дитячими, несерйозними. Вони їх ігнорують. Батьки не довіряють своїй дитині, для них дитина є непристосованою, неуспішною, відкритою до поганих впливів. У зв'язку із цим вони намагаються відгородити дитину від труднощів життя, вимогливо контролюють її дії.

Результати дослідження стилів сімейного виховання за допомогою методики С. Степанова «Стратегії сімейного виховання» свідчать, що більшій частині опитаних (36,6%) притаманний авторитарний стиль виховання. Батьки з таким стилем виховання обмежують самостійність дитини, не вважають за потрібне якось обґрунтувати свої вимоги, супроводжують

Рис. 1. Результати діагностики типів батьківського ставлення

їх жорстким контролем, суворими заборонами, покараннями. Боязкі, невпевнені діти привчаються в усьому слухатися батьків, не роблячи спроб вирішувати що-небудь самостійно, стають безпорадними.

Наступний показник за значущістю – 26,7%, притаманний сім'ям з ліберальним стилем виховання. Батьки високо цінують свою дитину, не схильні до заборон і обмежень, пробачають її слабкості, ролі батьків і дітей фактично не розмежовуються. Сприймаючи мінімальний контроль з боку батьків як прояв байдужості й емоційного неприйняття, діти відчувають страх і невпевненість.

20% опитаних батьків мають яскраво виражений авторитетний (демократичний) стиль виховання. Батьки усвідомлюють свою важливу роль у становленні дитині, але й визнають право дитини на саморозвиток, розуміють, які вимоги потрібно диктувати, які обговорювати. У розумних межах готові переглядати свої позиції. Батьки заохочують особисту відповідальність і самостійність своїх дітей відповідно до їхніх вікових можливостей.

Для 10% батьків характерний індиферентний стиль із низьким рівнем контролю, холодними взаєминами, відсутністю обмежень, байдужістю. Проблеми виховання дітей у таких сім'ях не є першорядними, батьки обтяжені власними проблемами, не мають сил на виховання дітей. Свої проблеми дитині переважно доводиться вирішувати самій.

За результатами опитування виявлено 2 сім'ї (6,7%), у яких не переважає жодна категорія, що свідчить про суперечливий стиль виховання, коли відсутні чіткі принципи виховання, не дотримуються чіткі правила, діти не розуміють вимог.

Для визначення емоційних станів, що переважають, школярів, що є складовими частинами симптомокомплексу безпорадності, ми застосували методикау «Самооцінка емоційних станів», розроблену американськими психологами А. Уессманом і Д. Ріксом [4]. Отримані результати відображені в таблиці.

Графічне відображення результатів діагностики самооцінки емоційних станів за методикою «Самооцінка емоційних станів» А. Уессманна та Д. Рікса зображено на рисунках 2 і 3.

За всіма позитивними полюсами шкал діти із сімей з демократичним стилем вихованням мають високі показники:

– «спокій» (83%) – із властивими витриманістю, стриманістю, терплячістю, розважливістю, урівноваженістю, незворушністю;

Таблиця 1

Стиль сімейного виховання	Емоційний стан	Спокій – тривожність		Енергійність – втома		Піднесеність – пригніченість		Упевненість у собі – почуття безпорадності	
		К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Авторитарний	добрий	5	45	6	54	3	27	2	19
	погіршений	5	45	4	36	6	54	5	45
	поганий	1	10	1	10	2	19	4	36
Демократичний	добрий	5	83	4	66	4	66	5	83
	погіршений	1	17	1	17	2	34	1	17
	поганий	–	–	1	17	–	–	–	–
Ліберальний	добрий	5	62,5	6	75	4	50	3	37,5
	погіршений	2	25	1	12,5	3	37,5	4	50
	поганий	1	12,5	1	12,5	1	12,5	1	12,5
Індиферентний	добрий	1	33	2	66	–	–	–	–
	погіршений	1	33	1	33	3	100	1	33
	поганий	1	33	–	–	–	–	2	66
Чітко не визначений	добрий	1	50	2	100	1	50	–	–
	погіршений	1	50	–	–	1	50	1	50
	поганий	–	–	–	–	–	–	1	50

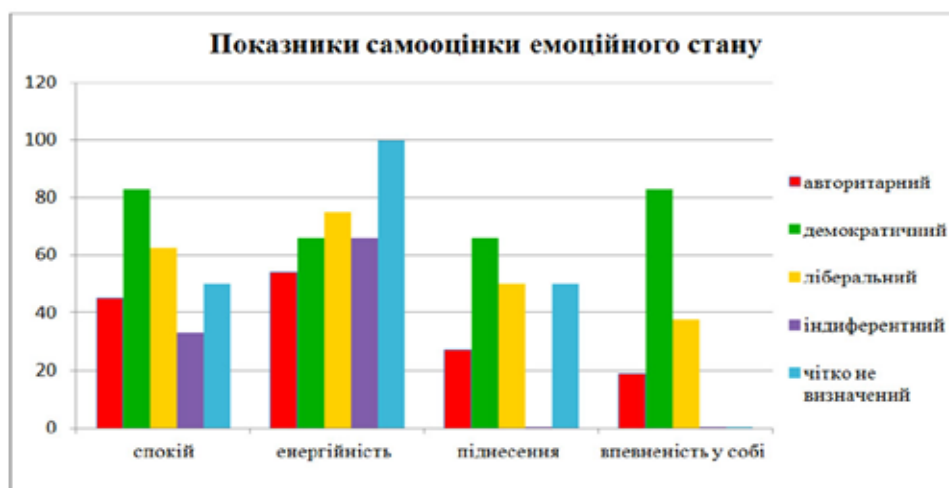

Рис. 2. Рівень самооцінки емоційного стану у школярів (позитивний полюс шкали)

– «енергійність» (66%) – оцінюють себе як ініціативну особистість, діяльну, підприємливу, активну, цілеспрямовану, кмітливую;

– «піднесення» (66%) – завзятий, енергійний, темпераментний, жвавий, розкутий, рухливий, волелюбний»;

– «упевненість у собі» (83%) – оцінюють себе як наполегливу, рішучу, працездатну, героїчну, відважну, загартовану, сильну, безстрашну, вольову, самостійну людину.

Досить високо оцінюють свій емоційний стан діти з ліберальним стилем виховання.

Діти із сімей з авторитарним стилем виховання характеризуються невисокими показниками за аналогічними шкалами.

Також було виявлено, що в дітей з індиферентним стилем сімейного виховання відсутні емоційне піднесення та впевненість у собі, що також властиво школярам, батьки яких не визначилися зі стилем виховної стратегії.

У результаті проведеного аналізу негативного полюса шкал самооцінки емоційного стану школярів ми виявили, що найвищі показники тривожності, втоми, пригніченості та безпорадності притаманні дітям із сімей з авторитарним, індиферентним і чітко не визначеними стилями виховання.

«Тривожність» – найвищий показник визначено в дітей з індиферентним (66%) і авторитарним (55%) стилями сімейного виховання. Діти почувають себе досить тривожно, у самооцінці

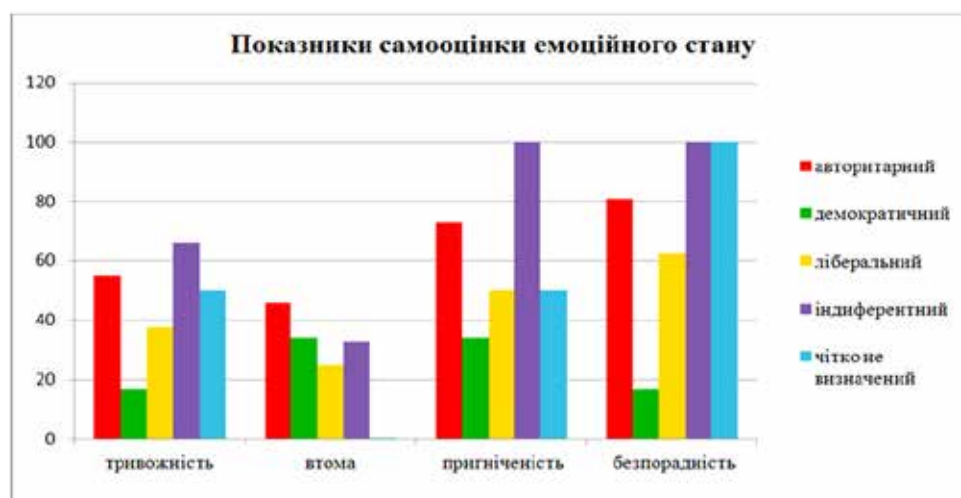

Рис. 3. Рівень самооцінки емоційного стану у школярів (негативний полюс шкали)

спостерігаються нерішучість, страх, напруженість, нервовість, закомплексованість, лякливість, невпевненість.

«Втома» – найвищий показник серед діагностованих школярів визначений в авторитарних сім'ях (45%). Більшість опитаних оцінюють себе пасивними, інертними, апатичними, байдужими, повільними, безініціативними.

«Пригніченість» – найвищі показники мають діти в сім'ях з індіферентним (100%) і авторитарним (73%) стилями виховання. Вони оцінювати себе сором'язливими, нерішучими, боязливими, заляканими, пригніченими.

«Почуття безпорадності» – максимальні показники діагностовано у школярів з індіферентним (100%) і чітко не визначеним (100%) стилями сімейного виховання, а також у сім'ях з авторитарним стилем (81%). Діти з таких сімей дуже невпевнені в собі й оцінюють себе несміливими, безвольними, слабохарактерними, слабкими, утомленими, пригніченими, некомпетентними.

Висновки

Навчена безпорадність формується у процесі індивідуального розвитку під впливом різних чинників. Одним з основних зовнішніх чинників формування безпорадності особистості є порушення дитячо-батьківських відносин.

Безпорадність формують і підкріплюють відсутність позитивного досвіду, невіра у власні сили, тривога та страх невдачі, відсутність позитивного прогнозу та невіра в те, що можливе інше вирішення ситуації; якщо батьки позбавляють її самостійності, пошуку своїх рішень, ініціативи, прагнуть задовольнити всі її потреби, захистити від труднощів і неприємностей життя. Головний чинник формування навченої безпорадності в сім'ї – це ставлення батьків до своїх дітей, їхній стиль виховання.

Отримані результати підтверджують теоретичні припущення про зумовленість набутої безпорадності дитини порушеннями в системі дитячо-батьківських відносин.

Література:

1. Берегова Н., Федорчук П. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини. *Вісник Львівського університету. Серія «Психологічні науки»*. 2020. Вип. 6. С. 10–15.
2. Дудник О. Безпорадність у структурі я-концепції особистості : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Луцьк, 2020. 23 с.
3. Демчук О. Вплив системи виховання на формування набутої безпорадності в дітей молодшого шкільного віку. *Людина і сучасне суспільство: проблеми педагогіки та психології* : збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції. Львів : Львівська пед. спільнота, 2013. С. 14–18.
4. Дучимінська Т. Психологічна діагностика особистісної безпорадності. *Психологія: реальність і перспективи*. 2016. Вип. 6. С. 52–56.
5. Курпіта О., Періг І. Вплив стилю сімейного виховання на особистісний розвиток молодшого школяра. *Актуальні завдання сучасних технологій* : матеріали VIII Міжнародної науково-технічної конференції молодих учених та студентів, м. Тернопіль, 27–28 листопада 2019 р. С. 143–153.
6. Родинно-сімейна енциклопедія : навчально-методичний посібник / Ф. Арват та ін. ; за заг. ред. Ф. Арвата, Є. Коваленко. Київ : Богдана, 1996. 439 с.
7. Сидоренко Н. Особливості сімейного виховання дошкільників. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку сучасної педагогічної освіти* : науково-методичний збірник матеріалів Днів науки. Лисичанськ, 2015. С. 249–254.
8. Федоришин Г. Психологічні проблеми сімейного виховання. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. 219 с.
9. Фінчем Френк. Витоки дитячої безпорадності та моделей досягнення майстерності в сім'ї. URL: https://www.academia.edu/2870225/Origins_of_childrens_helpless_and_mastery_achievement_patterns_in_the_family.
10. Seligman Martin E.P. *Learned Optimism: How to Change Your Mind and Your Life*. New York : Knopf, 1991. ISBN 0-671-01911-2.
11. Seligman Martin E.P. *The Optimistic Child: Proven Program to Safeguard Children from Depression & Build Lifelong Resilience*. New York : Houghton Mifflin, 1996. ISBN 0-06-097709-4.